

**Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Doktori Iskola**

Pozsonyi Norbert

**Zálogjog a szerződési okiratok tükrében
(Kauteláris praxis a preklasszikus és klasszikus korszakban)**

c. doktori értekezésének tézisei

Témavezető:
Prof. Dr. Jakab Éva
tszv. egyetemi tanár, DSc.

**Szeged
2012.**

Tartalomjegyzék

1. Kutatási téma előzményeinek rövid összefoglalása	3
2. A témaválasztás indokai és az értekezés célkitűzése	3
3. Az értekezésben vizsgált korszak időbeli lehatárolása.....	4
4. Az értekezésben alkalmazott módszerek.....	4
5. Az értekezés felépítése	5
6. Az értekezés tudományos eredményeinek összefoglalása	6
6.1. Első fejezet	6
6.2. Második fejezet.....	7
6.3. Harmadik fejezet.....	9
6.4. Negyedik fejezet	10
7. Zusammenfassung	12
Az értekezés tárgykörében készült publikációk	18

1. Kutatási téma előzményeinek rövid összefoglalása

A doktori értekezés központi témája a preklasszikus és klasszikus kori zálogjog szerződési gyakorlatának vizsgálata.

Az antik világ jogélete iránti érdeklődés nem új keletű a tudományos szakirodalomban, ugyanis már a humanista jogtudós, Barnabas Brissonius (1531-1591) a *De formulis et solennibus populi Romani verbis. Libri VIII* (1583) c. művében átfogó képet fest az ókori Róma szerződési gyakorlatáról.¹ E munka módszertani érdekessége az, hogy Barnabas Brissonius – a humanista felfogásnak megfelelően – a jusztiniánuszi kodifikáció szövegén túl az ókori auktorok műveit is bevonta a jogtörténeti vizsgálódásainak körébe.

A szerződési gyakorlat kutatása szempontjából kiemelkedő fontossággal bírnak azok az okiratok, amelyeket a régészek a XX. század derekán a Vezúv által eltemetett Pompeji közelében találtak (Sulpicius-archívum). A Sulpicius-archívum jelentős kutatói közül kiemelendő John A. Crook, Giuseppe Camodeca, Joseph Georg Wolf, Jakab Éva, Peter Gröschler és Johannes Platschek munkássága.

A XX. századi magyar romanista irodalomban is folyamatosan jelen volt az antik jogélet alaposabb megismerésére való törekvés, elég itt csak Diószdi Györgynek „A jogtanítás nyomai Pannóniában” (1961) és Visky Károlynak „A római magánjog nyomai a magyar földön talált római kori feliratos emlékeken” (1983) c. tanulmányaira, valamint Pólay Elemérnek „A Dáciai viaszostáblák szerződésai” c. monográfiájára utalni.

2. A témaválasztás indokai és az értekezés célkitűzése

A témaválasztás legfőbb indoka az, hogy eddig még nem jelent meg olyan átfogó jogtörténeti munka, amely a gaiusi Institutiók és a *Corpus Iuris Civilis* szövegén kívül, a *pignus* és a *fiducia* jogintézményét dokumentáló forrásanyagot (viaszostáblák, érc táblák, kőfeliratok és az úgynevezett nem jogász irodalom) összefüggéseiben vizsgálta volna. A doktorjelölt a jelen dolgozatban kísérletet tesz arra, hogy ezt a hiányt pótolja.

A jelen értekezés a zálogjog intézményét nem tematikusan feldolgozó és dogmatikailag rendszerező munka. A szerző alapvető célkitűzése az, hogy a rendelkezésre álló konkrét zálogkikötések és zálogszerződések részletes elemzése által bemutassa a követelések biztosítása céljára rendelt dologi garanciák (zálogjog és a biztosítéki célú tulajdonátruházás) mindennapi gyakorlatát („law in action”).

¹ Jakab É., Humanizmus és jogtudomány, Acta Jur. et Pol. 72 (2009), 243-261., különösen 259.

A szerző annak bemutatására törekszik, hogy a szerződési gyakorlat (kauteláris praxis) által kialakított kikötések és formulák milyen komoly befolyással bírtak a római jog fejlődésére. Számos ilyen, a jogéletben kialakult szerződési klauzula (pl. a bérbeadó zálogjoga a bérlő által a bérleménybe bevitt értéktárgyak felett) olyan elterjedtté vált, hogy idővel ezeket a kikötéseket a szerződés természetes alkatrészének (*naturalia negotii*) tekintették. Sőt ezek az egykori *lex contractus*ok a középkorban a jusztiniánuszi jog újrafelfedezését követően ismét visszatértek a kontinentális Európa jogéletébe, később pedig a *ius commune* részévé váltak és ezáltal a mai napig számos európai és Európán kívüli állam magánjogának fejlődését befolyásolták.

3. Az értekezésben vizsgált korszak időbeli lehatárolása

A disszertációban tárgyalt központi forrásszövegek a Kr. e. II. és a Kr. u. II. század közötti időszakból származnak. Tehát a szerző a római zálogtörténeti vizsgálódásait a preklasszikus korszak és a klasszikus korszak első felének szerződési gyakorlatára korlátozza.

4. Az értekezésben alkalmazott módszerek

Kaser már 1968-ban megjelent tanulmányában így fogalmazott: „Das privatrechtliche *pignus* wurde seit der jüngerer Republik hauptsächlich aus der Praxis der Vertragsabreden und der daraus abgeleiteten Vertragsformulare entwickelt”;² azaz a magánjogi zálog (szabályait) a köztársaság korától kezdődően elsősorban a szerződési kikötések gyakorlatából és az abból származtatott szerződési formulákból alakították ki. Tehát a római zálog egy olyan jogintézmény, amely mélyen gyökerezik az ügyleti praxisban, ezért kézenfekvőnek tűnik a zálogjogot a fennmaradt szerződési kikötések aspektusában vizsgálni.

A fent kifejtettekre tekintettel az értekezésben nagy teret kap a szerződési formulák és kikötések vizsgálata. A szerző arra törekszik, hogy minél szélesebb körben feltárja a vizsgált szerződések tartalmát. Ennek során a disszertáns a klasszikus jogi exegézis metódusán kívül több tudományág (ókortörténet, régészet, ókori gazdaságtörténet) eredményeit is felhasználja. Ezen túlmenően a szerző néhol alkalmazza a filológia és az antik jogösszehasonlítás tudományos módszereit és irodalmát is.

A történeti tényállások vizsgálata során a disszertáns részletesen elemzi a tárgyalt okiratok egyes szerződési klauzuláit, és kísérletet tesz arra, hogy ezeket a kikötéseket az adott korszak jogi, technikai és kulturális viszonyainak megfelelően interpretálja.

² M. Kaser, Über mehrfache Verpfändung im römischen Recht, in: Studi in onore di Giuseppe Grosso, Torino 1968., 30.

Ahol lehet, ott a szerző arra törekszik, hogy az okirati gyakorlatot összehasonlítsa a Digesta által megőrzött jogtudósi irodalommal. A disszertáns célja ezzel az, hogy – a jogtudósok jogfejlesztő tevékenységének szerepét nem lebecsülve – hangsúlyozza a mindennapi szerződési praxisnak a római jog formálásában betöltött kiemelkedő szerepét.

5. Az értekezés felépítése

Az értekezés összesen négy – két rövidebb és két hosszabb – fejezetből áll. A dolgozat gerincét a második és a harmadik fejezet alkotja.

A szerző a téma bevezetéseként az első fejezetben a Kr. e. II. század derekának szerződési praxisát vizsgálja Cato *De agri cultura* című művének zálogkikötéseket tartalmazó szerződési mintái alapján (Cato agr. 146; 149-150). A catói szerződési minták elemzése elengedhetetlen fontosságú egy olyan jogtörténeti munkában, amely a szerződési gyakorlat tárgyalását állítja a középpontba. A fejezet belső struktúrája két részre bontható. A disszertáns az első részben ismerteti a zálogklauzulák kivételével a szerződési mintákban foglalt valamennyi ügyleti kikötés technikai-jogi hátterét és tartalmát, a fejezet második részében pedig kísérletet tesz a formulákban megjelenő zálogkikötések részletes elemzésére.

A doktorjelölt a második fejezetben azokat a Iulius-Claudius dinasztia korából származó viaszostáblákat vizsgálja, amelyeket 1959-ben fedeztek fel a Pompeji melletti Murècine község határában (Sulpicius-archívum). Ezen archívum négy olyan okiratot is tartalmaz, amelyek zálogkikötést dokumentálnak (TPSulp. 51; 52; 55; 79). E források felbecsülhetetlen jogtörténeti jelentősége az, hogy több olyan szerződés is található közöttük, amelyek egymással szoros tartalmi összefüggésben állnak, és ezáltal egész ügyleti folyamatok válnak rekonstruálhatóvá. A szerző a fejezet elején röviden ismerteti a Sulpicius-archívum okiratainak jellegzetességeit, a második részben pedig rátér a tárgyalt okiratok tényállás-exegézisére, végül pedig a fejezetet a zálogklauzulák jogi tartalmának elemzésével zárja.

A szerző a harmadik fejezetben azokat az epigráfiai forrásokat tárgyalja, amelyek ügyleti tartalmukat tekintve tulajdonzálogot dokumentálnak. Alapvetően három primer forrásszöveg részletes elemzésére kerül sor. Ezek közül két dokumentum olyan viaszostábla (FIRA III 91; TH 65), amelyeket a Kr. u. I. században Itália (azon belül Campania) területén állítottak ki. A harmadik okirat pedig az egykori *Baetica* tartomány (a mai Spanyolország déli része) területén talált olyan feliratos réztábla, amely valaha egy írnok szobájának a falára lehetett kifüggesztve azért, hogy mintául szolgáljon olyan okiratok kiállításához, amelyek tárgya hitelbiztosítéki célú (fiduciárius) tulajdonátruházás volt. A fejezet elején a szerző rövid áttekintést nyújt a *fiducia cum creditore* jogintézményéről, majd részletesen bemutatja a

fiduciárius okiratok tényállását, végül pedig tematikus rendben értékeli a tárgyalat dokumentumok valamennyi szerződési kikötését.

A disszertáns a dolgozat zárófejezetében külön tárgyalja azokat a klauzulákat, amelyek a zálogtárgy értékesítésére vonatkoznak (*pactum de vendendo*). E kérdés vizsgálatának fontossága, terjedelme, valamint a zálogról és a tulajdonzálogról kiállított okiratokba foglalt értékesítési megállapodások hasonló formulázása teszi indokolttá e témakör önálló fejezetben történő tárgyalását. A negyedik fejezet alapvetően két részre osztható. A szerző az első részben azt vizsgálja, hogy az értékesítési jog (*ius distrahendi*) miként jelenik meg a jogtudósok írásaiban, a második részben pedig a szerződési okiratok kikötéseit elemzi.

6. Az értekezés tudományos eredményeinek összefoglalása

6.1. Első fejezet

Az szerző az értekezés első fejezetében Cato a *De agri cultura* című művének három szerződési mintáját elemzi részletesen (Cato agr. 146; 149-150). A *De agri cultura*-ban olvasható formulák feltehetően árverési hirdetmény alapjául szolgálhattak. Ebben a hirdetményben hozta nyilvánosságra a *dominus* azokat a szerződési feltételeket, amelyekkel meg kívánta kötni a szerződést a leendő szerződési partnereivel. Az árverési vevő azáltal, hogy részt vett a licit eljárásban (azaz ajánlatot tett), elfogadta a *dominus* [auctio] által az árverési hirdetményben írásban közzétett feltételeket. Végül pedig ezek a feltételek a *dominus* és a licit nyertese között létrejött szerződésnek *ipso iure* a tartalmává váltak. A *De agri cultura* mintaformuláiban lakonikus tömörséggel megszövegezett zálogklauzulák jogi tartalmát illetően az alábbi megállapítások tehetők:

a.) A zálogjog létrehozásához a felek megállapodásán túl szükség volt a zálogtárgyaknak a záloghitelező telkére történő bevitelre (*infero*) is. Ebben az esetben a „bevitel” reálaktusként értékelendő, amely nélkül nem jönne létre a zálogjog.

b.) A preklasszikus korban valószínűleg még nem létezett olyan zálogkereset, amely speciálisan a záloghitelező védelmét szolgálta volna. Azonban azt a catói források alapján sajnos nem lehet megállapítani, hogy milyen jogvédelmi eszköz állhatott a záloghitelező védelmére.

c.) Minden valószínűség szerint (az antik jogösszehasonlítás eredményei alapján) a preklasszikus korszakban a zálogjog immanens eleme lehetett a jogvesztés, tehát ha az adós lejáratkor nem teljesített, akkor a zálogtárgy tulajdonjoga *ipso facto* átszállt a záloghitelezőre anélkül, hogy a felek között bármiféle elszámolási viszony keletkezett volna.

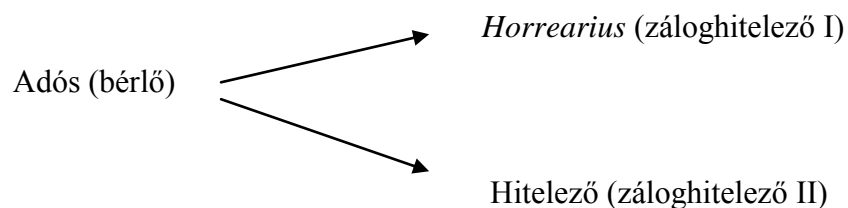
6.2. Második fejezet

A disszertáns az értekezés második fejezetében a Sulpicius-archívum azon okiratait vizsgálta, amelyek zálogkikötéseket tartalmaznak, vagy pedig a zálogokiratokkal szoros tartalmi összefüggésben állnak. Az archívumban található okiratok szerződési kikötéseinek elemzése során a zálogjogra vonatkozóan az alábbi következtetéseket lehet levonni:

a.) A szerző a zálog és a bérleti szerződés viszonyában nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a záloghitelező azáltal, hogy bérbe veszi azt a raktárhelyiséget, amelybe az adós a zálogtárgyakat beraktározta, megszerzi a zálogtárgyak *naturalis possessio*ját, amely előfeltétele a kézizálogszerződés, mint reálkontraktus létrejöttének. Azonban a disszertáns az okiratok vizsgálata során inkább azt valószínűsíti, hogy a bérleti jogviszony létrehozását követően az adós egy jelképes tradícióval (a raktárház kulcsainak átadásával) ruházta át a zálogtárgyak birtokát és ezzel a reálaktussal hozta létre a kézizálogszerződést. A bérleti szerződésnek pedig nem is annyira a birtok megszerzésében, mint inkább a birtok megtartásában volt jelentősége.

Továbbá az esetleges zálogjogi konstrukció szempontból is történik módosulás azáltal, hogy a hitelező belép a bérleti jogviszonyba. A raktár bérbeadóját (*horrearius*) ugyanis a beraktározott árukön zálogjog illeti meg a bértartozás erejéig, amely zálogjognak a mindenkori bérlő a kötelezettje.

Ha a bérlő elzálogosítja a beraktározott dolgokat egy harmadik személynek („Mehrverpfändung”), akkor az árut két zálogjog terheli, és mindkét zálogjog kötelezettje a bérlő.

Abban az esetben viszont, ha a záloghitelező belép a bérleti jogviszonyba, megváltozik a zálogkonstrukció, ugyanis a záloghitelező egyben zálogadóssá is válik

(„Weiterverpfändung”), azonban a korábbi bérlő már csak egy zálogjogviszony kötelezettje lesz.

Adós (zálogadós I) —————> Hitelező (zálogadós II) —————> *Horrearius*

b.) A TPSulp. 51-es okirat szövegének vizsgálata során megállapítható, hogy a zálogadós a zálogtárgyak birtokában marad (*penes me* klauzula). A TPSulp. 52-es okiratban, amely két héttel később ugyanazon felek között jött létre, mint a TPSulp. 51-es, minden kétséget kizáróan a zálogtárgyak már a záloghitelező birtokában vannak. A két szerződés zálogkikötése között két ponton fedezhető fel eltérés. A TPSulp. 52-es okiratról hiányzik a *penes me* klauzula, valamint a *pignoris arrabonisve nomine* zálogrendelési formulából az *arrabo* kitétel. Ez arra enged következtetni, hogy az *arrabo* megfogalmazás és a *penes me* klauzula egymással igen szoros jogi kapcsolatban lehetett. A szerző véleménye szerint a *pignoris arrabonisve nomine* kitétel esetén az *arrabo* egy jogvesztési kikötés (*lex commissoria*) lehetett, amelynek az volt a funkciója, hogy a Kr. e. I. században még nem létező *in rem* zálogkereset (*actio quasi Serviana*) hiányát pótolja és a zálogtárgyat nem birtokló záloghitelezőnek (dologi hatályú) védelmet biztosítson. Tehát e jogi konstrukciónak az lehetett a lényege, hogy a hitelező a teljesítési határidő lejártát követően a szerződési klauzulában kikötött jogvesztési záradék (*lex commissoria*) útján megszerzi a zálogtárgyak tulajdonjogát és abban az esetben, ha az adós vagy akár harmadik személyek nem hajlandóak a zálogtárgyat a számára kiadni, akkor rendes tulajdoni keresettel (*rei vindicatio*) követelheti e dolgok részére történő átadását.

c.) A zálogszerződésekben olvasható veszélyviselési klauzula alkalmazása kapcsán az figyelhető meg, hogy ez a klauzula csak azokban a zálogszerződésekben található meg, amelyeknek a tárgyai mezőgazdasági (organikus) termények (pl. a TPSulp. 55 esetében, amelynek ezüst a tárgya, ez a veszélyviselési klauzula nem szerepel az okirat szövegében). E termények belső tulajdonságuk miatt számos okból megromolhatnak és sok esetben azt sem lehet megállapítani, hogy ez véletlen körülmény (*vis maior, casus minor*) vagy a záloghitelező gondatlansága folytán következett-e be. E klauzulának az lehetett a célja, hogy e termények belső tulajdonságaikból adódó szerződés-specifikus veszélyeket a hitelező magától elhárítsa és a szerződéses felelősségét csak a *dolus* (és a *culpa lata*) korlátozza.

6.3. Harmadik fejezet

A disszertáns a harmadik fejezetben azokat az okiratokat teszi vizsgálat tárgyává, amelyek hitelbiztosítéki célú tulajdonátruházást (*fiducia cum creditore contracta*) tartalmaznak. A szerző forrásszövegek elemzését követően az alábbi megállapításokra jut:

a.) A *fiducia* alapítása során történő mancipatiós eljárás esetén a *nuncupatio* szövegében meg kellett jelennie, hogy a dolog tulajdonjogának átruházására (*fidi fiduciae causa*) került sor, ugyanis minden valószínűség szerint ez a kitétel biztosította az alapot az *actio fiduciaeval* történő perlési lehetőséghez.

b.) A szerző véleménye szerint a *mancipatio Pompeiana* (FIRA III 91) formulája azért tér el olyan jelentős mértékben a másik két fiduciárius okirat formulázásától, mert ezt a szerződést nem egy fiduciárius okiratokra megszóvegezett mintaformula, hanem egy adásvételi *testatio* alapján állították ki.

c.) A fiduciárius *testatio*ókban olvasható eskü formulának nem volt külön büntetőjogi jelentősége, ugyanis a *fiduciába* adott tárgy (*res fiduciaria*) dologi jogi helyzetéről tett asszertórius eskü csak a Severus császárok korától kezdve részesült büntetőjogi védelemben (*stellionatus*).

d.) A *fiducia cum creditore* esetén a *pactum conventum* (mint kötelmi jogi rész) elválaszthatatlan a civiljogi tulajdonátruházási aktusoktól (mancipatió, *in iure cessio*). Ezt a szerződést éppen e különlegessége folytán nem lehet egyértelműen a gaiusi rendszer egyetlen szerződési csoportjába (*re, verbis, litteris, consensus*) se besorolni.

e.) Feltehető, hogy az adósnak az okiratok kiállításának az időpontjában (Kr. e. I. század második fele) csak a hitelező által a *res fiduciariara* fordított szükséges beruházásait kellett megtérítenie. Azonban a Severus korszakban a hitelező már igényelhetette az esetleges hasznos beruházásainak megtérítését is abban az esetben, ha ezen ráfordítások követelése nem vezetett arra, hogy az adós nem tudta kiváltani a zálogtárgyat.

f.) A források vizsgálata során a disszertáns nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a fiduciárius felelőssége a diszpozitív szabályok alapján talán már a Kr. u. I. században a szándékosságon kívül a gondatlan károkozásra is kiterjedhetett.

6.4. Negyedik fejezet

A disszertáns az értekezés negyedik fejezetében a zálogjoghoz kapcsolódó, a hitelezőt az adós nemteljesítése esetén megillető értékesítési joggal illetve az erre vonatkozó speciális szabályokkal foglalkozik, amelynek során az alábbi megállapításokra jut:

a.) A Kr. u. I. században a zálogtárgyat (*pignus*) csak akkor lehetett értékesíteni, ha a felek a zálogszerződésben ebben kifejezetten megállapodtak. Ha a hitelező ilyen kikötés hiányában eladta a zálogtárgyat, akkor lopást követett el.

b.) A *ius distrahendi* Gaius korában (a Kr. u. II. század derekán) már a zálogszerződések természetes alkatrészének (*naturalia negotii*) tekinthető.

c.) A *pactum de vendendo* felfogható szűkebb és tágabb értelemben is. Szűkebb értelemben azt a felhatalmazást jelenti, hogy a hitelező nem teljesítés esetén eladhatja a zálogtárgyat. Tágabb értelemben azonban a *pactum de vendendo*hoz sorolhatók mindazon kikötések, amelyek az értékesítés helyére, idejére és módjára, valamint a befolyt vételárral történő elszámolás szabályaira vonatkoznak.

d.) A Kr. u. II. század második felére a zálogtárgy értékesítése során befolyt vételár elszámolására vonatkozó szabályok, amelyeket a szerződési gyakorlat alakított ki, már a diszpozitív jog részévé váltak.

e.) Élesen el kell különíteni a *pactum de vendendo* szerepét a zálogokiratokban és a fiduciárius okiratokban. A zálognál (*pignus*) a *pactum de vendendo* mintegy engedélyt (felhatalmazást) ad arra, hogy a hitelező a zálogtárgyat annak idegen dolog (*res aliena*) volta ellenére értékesíthesse (*vendere licere*). A *fiducia* esetén azonban ilyen tartalmú felhatalmazás felesleges, ugyanis a hitelező a dolog civiljogi tulajdonosa. Sokkal inkább azt célozhatta a *pactum*, hogy a hitelező a teljesítési határidő eredménytelen elteltét követően nem tarthatta meg végleg a *res fiduciariát*, hanem köteles volt azt értékesíteni és a befolyt vételárral a *pactum de vendendo*ban rögzített szabályok szerint elszámolni.

f.) Kiemelkedő jelentősége van a zálogszerződésekben annak a kikötésnek, hogy a hitelező kizárólag csak készpénzért adhatja el a zálogtárgyat (*pecunia praesenti venderet*). Ugyanis az

adós tartozása mindaddig fennáll, amíg a hitelező a vevőtől meg nem kapta a vételárat. Ha a vevő fizetéképtelennek bizonyult, akkor a hitelező továbbra is követelheti a volt zálogadóstól a tartozásának azt a részét, amit a vevőtől nem tudott behajtani. Az adóst ez a veszély nem fenyegeti, ha a hitelező az adásvételt követően rögtön (készpénzben) megkapja a vételárat. Azonban ha a hitelező a szerződési kikötés ellenére úgy értékesíti a zálogtárgyat, hogy a vevőnek a vételár megfizetésére egy határidőt tűzött, akkor ebben az esetben a hitelező viseli a vételár behajthatóságának veszélyét.

7. Zusammenfassung

1. Forschungsinitiativen

Den Schwerpunkt der Dissertation bildet die Untersuchung der Vertragspraxis des Pfandrechts in der vorklassischen und klassischen Periode.

Die Untersuchung der Erscheinungen des Rechtslebens rückte bei vielen Autoren in den letzten Jahren in den Mittelpunkt der Forschung des römischen Rechts. Dieses Interesse für die Praxis in der antiken Welt ist aber keineswegs neu; es reicht hier auf den bedeutenden Humanisten, (1531-1591) hinzuweisen, der in seinem Werk *De formulis et solennibus populi Romani verbis. Libri VIII* (1583) bereits ein umfassendes Bild über das Rechtsleben des antiken Rom schilderte. Die besondere Wichtigkeit von diesem Werk liegt darin, dass Brissonius – nach der humanistischen Auffassung – nicht nur die Werke der justinianischen Kodifikation, sondern die Texte der antiken Autoren und auch Inschriften in seine Untersuchungen mit einbezogen hat.

Kehren wir jedoch zu unserer Epoche der romanistischen Forschung zurück. Einen entscheidenden Stoss gab der Forschung der im Jahre 1959 in der Nähe von Pompeji entdeckte bedeutende Urkundenfund, das Archiv der Sulpicii. Die von G. Camodeca 1999 neu aufgelegten 127 Dokumente stehen seitdem im Fokus der wirtschaft- und rechtshistorischen Arbeiten. Die ausgezeichneten Romanisten, die sich in der neuesten Rechtsliteratur den Studien der lateinischen Urkunden aus der Praxis gewidmet haben, sind insbesondere John A. Crook, Giuseppe Camodeca, Joseph Georg Wolf, Éva Jakab, Peter Gröschler und Johannes Platschek.

Aber die ungarischen Romanisten schrieben die Dokumente des Rechtslebens bereits früher eine zentrale Rolle zu. Es reicht hier nur auf die Arbeiten von György Diószdi „A jogtanítás nyomai Pannóniában“ [Die Spuren des Rechtsunterrichts im Provinz Pannonia], Károly Visky „A római magánjog nyomai a magyar földön talált római kori feliratos emlékeken“ [Die Spuren des römischen Privatrechts in der in Ungarn gefundenen römischen Inschriften] und Elemér Pólay „A Dáciai viaszostáblák szerződésesei“ [Die Verträge der dakischen Wachstafeln] hinzuweisen.

2. Zielsetzung

Bis heute erschien keine umfassende Monographie, welche die Praxis des römischen Pfandrechts tiefgehend, anhand der epigraphischen und literarischen Quellen bearbeitet hätte. Die vorliegende Dissertation ist ein Versuch, diesen Mangel zu beheben. Das Ziel des

Verfassers besteht also darin, das dingliche Kreditsicherungsmittel durch die ausführliche Untersuchung der Klauseln der Vertragsformulare und Geschäftsurkunden darzustellen. Ferner soll untersucht werden, welchen Einfluss die Alltagspraxis auf die Entwicklung des römischen Rechts, vor allem auf die Denkweise und Argumentation der römischen Juristen, ausübte. Zahlreiche Klauseln, die in der Praxis entwickelt wurden, bekamen eine so allgemein akzeptierte Rolle, dass sie nach gewisser Zeit in der Theorie als *naturalia negotii* betrachtet wurden. Man kann sogar beobachten, dass manche antiken *leges contractus* zum Teil des gemeinen Rechts geworden sind und dadurch die privatrechtliche Regelung in zahlreichen europäischen und außereuropäischen Ländern bis heute beeinflussen.

3. Der untersuchte Zeitraum

Die vorliegende Arbeit untersuchte die Vertragspraxis vom 2. Jh. v.Chr. bis zum 2. Jh. n.Chr. Quellen, die außerhalb diese Zeitfenster fallen, werden grundsätzlich nicht berücksichtigt.

4. Zusammenfassung der wissenschaftlichen Ergebnisse

4.1. Erstes Kapitel

Das erste Kapitel analysiert drei Texte, die Vertragsformulare des Cato wiedergeben (Cato agr. 146; 149-150). Es kann angenommen werden, dass diese Formulare als Auktionsanschlüge abgefasst wurden, in welchen der *dominus [auctionis]* jene Bedingungen ankündigte, mit denen er den Vertrag abschließen wollte. Der Käufer akzeptierte die vom *dominus* im Anschlag angekündigten Vertragsbedingungen dadurch, dass er am Lizitverfahren teilgenommen hat. Aufgrund der Pfandklauseln des Cato können gewisse Schlussfolgerungen gezogen werden:

a.) Zur Entstehung des Pfandverhältnisses waren einerseits eine Pfandvereinbarung, andererseits die Einbringung (*infero*) der Pfandsache auf das Grundstück des Vertragspartners erforderlich. Es steht außer Zweifel, dass „die Einbringung“ in diesem Fall ein Realakt war, der das Pfandverhältnis gegründet hat.

b.) Vermutlich existierte noch keine allgemeine Pfandklage in der vorklassischen Periode, die den Pfandgläubiger geschützt hätte. Man kann leider aufgrund Catos Texte überhaupt nicht feststellen, ob dem Gläubiger irgendeine Klagemöglichkeit zustand.

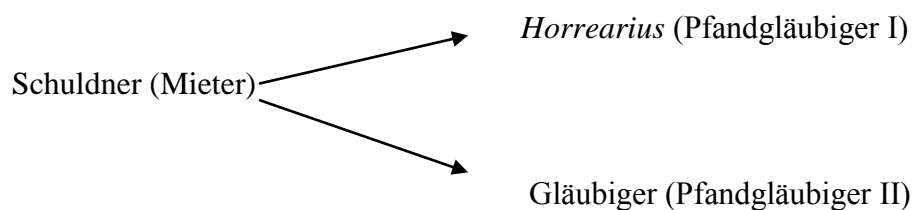
c.) Zu Catos Zeit hatte das Pfand aller Wahrscheinlichkeit nach einen Verfallscharakter: Wenn der Schuldner mit der Schuldentilgung in Verzug geraten ist, verfiel die Pfandsache zugunsten dem Gläubiger, ohne dass es zwischen den Parteien irgendwelches Abrechnungsverhältnis entstanden wäre.

4.2. Zweites Kapitel

Im zweiten Kapitel werden die Vertragsurkunden aus dem Sulpicius-Archiv untersucht. Aufgrund dieses Materials kann Folgendes festgestellt werden:

a.) Meines Erachtens erlangte der Gläubiger den Besitz des ins *horreum* eingelagerten Pfandes durch eine symbolische *traditio* (also Übergabe des Schlüssels des Lagerhauses). Hier stellt sich die Frage, warum der Gläubiger das Lagerhaus überhaupt gemietet hat? Aller Wahrscheinlichkeit nach hat der Gläubiger das Lagerhaus nur gemietet, um die Pfandsache in seinem engeren Gewahrsam (unter seiner faktischen Kontrolle) zu halten.

Das Pfandverhältnis änderte sich auch dann zwischen den Parteien, wenn der Gläubiger, nachdem er mit dem Schuldner einen Pfandvertrag abgeschlossen hatte, das Lagerhaus, in dem der Schuldner die Pfandsache schon eingelagert hatte, für sich gemietet hat. Der Vermieter (*horrearius*) hatte das Pfandrecht an den eingelagerten Sachen nämlich so lange inne, bis der Mieter den Mietzins bezahlte. Wenn der Mieter die eingelagerte Sachen einem Dritten verpfändete, dann sind sowohl der Vermieter als auch der Dritte (also der Gläubiger) zum Pfandgläubiger geworden, aber der Pfandschuldner blieb allein der Mieter.

In jenem Fall aber, wenn der Gläubiger in das Mietverhältnis eintritt, ändert sich auch die Pfandkonstruktion, weil der Gläubiger auch zum Pfandschuldner geworden ist, nämlich gegenüber dem Vermieter (*horrearius*).

b.) Bei der *tabula* TPSulp. 51 kann man feststellen, dass der Besitz der Pfandsache beim Schuldner geblieben ist. Es steht ohne Zweifel, dass der Gläubiger zwei Woche später die Pfandsache schon in seinem Besitz hatte (TPSulp. 52). Man kann zwei Unterschiede zwischen den *tabulae* TPSulp. 51 und 52 hervorheben. In TPSulp. 52 liest man die Klausel *penes me* und die Pfandformulierung *pignoris arrabonisve nomine*. Es lässt sich vermuten, dass die Klausel *penes me* und der Zusatz *arrabo* miteinander sehr eng verbunden sind. Meiner Meinung nach deutet der Zusatz *arrabo* auf eine Verfallsklausel (*lex commissoria*) hin, deren Funktion darin bestand, dass sie den Mangel an einer allgemeinen Pfandklage (*actio quasi Serviana*) ersetzte. Der Gläubiger konnte also die Pfandsache vom Schuldner oder von einem Dritten (je nach der Pfandordnung) mit der Eigentumsklage (*rei vindicatio*) vindizieren.

c.) Drei von den vier Pfandurkunden enthalten eine Gefahrtragungsklausel. Durch diese Klauseln legte der Schuldner fest, dass er jede Gefahr (*omne periculum*) tragen werde. Diese Gefahrtragungsklausel kommt nur in den Dokumenten vor, in welchen die Pfandsache aus Naturprodukten (Ernteprodukten) besteht. Naturprodukte können aus verschiedenen Gründen (Feuchtigkeit, Schimmel, Bakterien usw.) verderben und dadurch ihren Wert völlig verlieren. Vermutlich wollte sich der Pfandgläubiger mit dieser Klausel vor diesem vertragsspezifischen Risiko (Untergang des Pfandsache) schützen.

4.3. Drittes Kapitel

Das dritte Kapitel handelt sich um die Sicherungsübereignung (*fiducia cum creditore*). Die Urkundenpraxis wird hier vom 1. bis zum 2. Jh. n.Chr. analysiert. Man kann die Ergebnisse des Kapitels folgenderweise zusammenfassen:

a.) Bei der fiduziarischen *mancipatio* soll der *mancipio accipiens* den Zusatz (*fidi*) *fiduciae causa* der *nuncupatio* hinzufügen, weil es dazu nötig war, dass die Parteien aus diesem Rechtsgeschäft die *actio fiduciae* anstrengen können.

b.) Es ist auffallend, dass die Formulierung der *mancipatio Pompeiana* (FIRA III 91) von der der anderen Dokumenten (FIRA III 92; TH 65) so stark abweicht. Der Grund dafür kann darin gesehen werden, dass die *mancipatio Pompeiana* vermutlich nach einem Kaufformular (*testatio*) abgefasst wurde.

c.) Die Dokumente aus Campania enthalten konsequent eine Eidformel, in der der Schuldner geschworen hat, dass die dem Gläubiger zur *Fiduzia* gegebene Sache (allein) ihm (also dem Schuldner) gehöre. Es stellt sich hier die Frage, ob dieser Eid strafrechtlich geschützt war? Es wird darauf abgestellt, dass der Meineid im frühen Prinzipat vermutlich strafrechtlich noch nicht verfolgt wurde. Dies hat sich geändert, als das Verbrechen des *stellionatus* unter den Severern (also um etwa 150 Jahre später nach der Ausstellung dieser Dokumente) festgelegt und sanktioniert wurde.

d.) Bei der *Fiduzia* ist das *pactum conventum* untrennbar von dem Akt der *mancipatio* (oder *in iure cessio*); wegen dieser Besonderheit kann man dieses Geschäft in das *gajanische* System der Kontraktobligationen (*re, verbis, litteris, consensus*) nicht restlos einordnen.

e.) Aufgrund der Quellen kann man vermuten, dass der Schuldner dem Treuhänder nur die notwendigen Aufwendungen (die er auf die *res fiduciaria* ausgegeben hat) ersetzen musste. In der Severerzeit konnte der Treuhänder bereits auch den Ersatz der so genannten „nützlichen Aufwendungen“ fordern; aber nur dann, wenn dadurch dem Schuldner die Auslösung der Pfandsache (*res fiduciaria*) nicht unmöglich geworden wäre.

f.) Man kann die Möglichkeit nicht ausschließen, dass der Treuhänder bereits in dem 1. Jh. n.Chr. auch für *culpa* haftet hat.

4.4. Viertes Kapitel

Der Verfasser untersucht im vierten Kapitel die Auswirkungen des *pactum de vendendo* bei der *Fiduzia* und dem Pfandverhältnis. Man kann die Feststellungen wie folgt zusammenfassen:

a.) Im 1. Jh. n.Chr. durfte der Pfandgläubiger die Pfandsache erst dann verkaufen, wenn die Parteien sich über die Veräußerung der Pfandsache im Pfandvertrag ausdrücklich geeinigt haben. Wenn der Gläubiger die Pfandsache ohne *pactum de vendendo* verkauft hat, hat er damit ein *furtum* begangen.

b.) Das *ius distrahendi* ist aber bereits zur Zeit des Gaius zu *naturalia negotii* des Pfandvertrags geworden.

c.) Das *pactum de vendendo* ist im engeren Sinne eine Genehmigung, die vom Schuldner dem Gläubiger erteilt worden ist, damit der Gläubiger die Pfandsache verkaufen darf. Im weiten Sinne gehören die anderen Klauseln auch zum *pactum de vendendo*, die sich auf die Veräußerungsbedingungen des Pfandes beziehen.

d.) In der zweiten Hälfte des 2. Jahrhunderts haben bereits sowohl das *pactum de residuo* (Vereinbarung über eine ungedeckte Restforderung) als auch das *pactum de superfluo* (Vereinbarung über den Überschuß des Pfänderlöses) ohne ausdrückliche Verabredung als stillschweigend bedingener Vertragsinhalt (also *ius dispositivum*) gegolten.

e.) Man muss die Funktion des *pactum de vendendo* bei dem Pfand und bei der Fiduzia voneinander stark unterscheiden. Beim Pfand ist das *pactum de vendendo* dazu erforderlich, dass der Pfandgläubiger die Pfandsache (als eine *res aliena*) verkaufen darf (*vendere licere*). Aber bei der Fiduzia ist der Gläubiger (der Treuhänder) sofort zum Eigentümer der *res fiduciaria* geworden, deshalb wäre es völlig unnötig, noch ein *pactum de vendendo* dazu auszumachen, dass der Treuhänder die *res fiduciaria* verkaufen kann. Deshalb bin ich der Meinung, dass die Funktion des *pactum de vendendo* in diesem Fall vermutlich darin bestand, dass in dem Fall, wenn der Schuldner seine Schuld nicht tilgen konnte, der Gläubiger die *res fiduciaria* nicht für sich behalten dürfe, sondern er sie an Dritte verkaufen musste, und anschließend mussten die Parteien miteinander abrechnen.

f.) Die Klausel, in der die Parteien vereinbart haben, dass der Gläubiger die Pfandsache für Bargeld verkaufen solle (*pecunia praesenti venderet*), hatte in der Praxis eine besondere Bedeutung. Die Zahlungspflicht des Schuldners bestand nämlich so lange, bis der Käufer den Kaufpreis tatsächlich bezahlt. Wenn der Käufer zahlungsunfähig war, der Gläubiger konnte wieder gegen den Pfandschuldner auf die Restschuld klagen (D. 20,5,9 pr.). Aber wenn die Parteien vereinbarten, dass der Gläubiger die Sache nur für Bargeld verkaufen soll, und danach der Gläubiger die Sache vertragswidrig (mit kreditiertem Kaufpreis) verkaufte, konnte er keine Klage mehr gegen den Pfandschuldner anstrengen, wenn dieser Käufer insolvent war.

Az értekezés tárgykörében készült publikációk

1. Pozsonyi Norbert, *Pignus ex pacto vendere licet*. (A *pactum de vendendo* a szerződési gyakorlatban), in: Publ. doct. jur. (szerk.: Homoki-Nagy Mária), Szeged 2012. (megjelenés alatt) 68.743 n.
2. Pozsonyi Norbert, *Furtum suae rei*: a zálogadás által elkövetett birtoklopás, in: Római jog és a magánjog fejlődése Európában (szerk.: Jakab Éva), Szeged 2011, 127-139. p.
3. Pozsonyi Norbert, Zálogkötések Cato *De agri cultura* című művében, in: Publ. doct. jur. (szerk.: Homoki-Nagy Mária), Szeged 2008., 97-120. p.